

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Liljana Jerinić

Ivo Andrić in bosanski multikulturalizem

Diplomsko delo

Ljubljana, 2011

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Liljana Jerinić

Mentor: red. prof. dr. Aleš Debeljak

Ivo Andrić in bosanski multikulturalizem

Diplomsko delo

Ljubljana, 2011

*Hvala mojemu očetu, ki mi je stal ob strani skozi celotno potovanje mojega študija. In hvala
Sladani.*

Hvala Anžeju, ki me je prenašal, spodbujal in popestril celotno pot.

Hvala vsem mojim mariborskim sopotnicam – brez vas študij ne bi bil to, kar je.

Hvala mentorju za odkritost in napotke pri pisanju diplomske naloge.

Ivo Andrić in bosanski multikulturalizem

Delo Iva Andrića, *Most na Drini* je ključno pri nastajanju diplomskega dela. Skozi različna zgodovinska obdobja, različne izmenjave oblasti, je most tisti, ki v simbolični uporabi metafore ločuje Vzhod in Zahod oziroma pravoslavlje in krščanstvo. Multikulturalizem kot dominantna ideologija je tisti, ki izstopa v Bosni in Hercegovini (BiH). Na omenjenem območju Balkana je ravno religija tista, ki je zapečatila multikulturalnost BiH. V času otomanske vladavine se je po vsej državi razširil islam in tako se je posledično povečalo število Muslimanov. V času Avstro–ogrsko oblasti pa je multikulturalizem v Bosni in Hercegovini dobil nove razsežnosti, zajemal je večverskost, večetničnost in večkonfesionalnost. V Jugoslaviji sta bila v ospredju srbski in hrvaški nacionalizem, medtem ko je bosanski bil v ozadju. Šele po razpadu Jugoslavije je BiH dobila pravo možnost za razvoj državne oziroma nacionalne bosanske identitete. Vsako razumevanje sedanjosti in uvid v prihodnost, je odvisno na podlagi poznavanja preteklosti. Diplomsko delo tako zajema pregled bosanske identitete in bosanske multikulturalnosti v preteklosti in sedanjosti do post–daytonske Bosne.

Ključne besede: *Most na Drini*, bosanska identiteta, multikulturalizem, Daytonski sporazum.

Ivo Andrić and the Bosnian multiculturalism

Ivo Andrić's work *Most na Drini* (Bridge on the Drina) is crucial in a formation and making a diploma work. Throughout different historical periods, different exchange of authorities, the bridge is the thing that separates, in the symbolic use of metaphors, the East from the West or Orthodoxy from Christianity. Multiculturalism as the dominant ideology is the one that stands out in Bosnia and Herzegovina. On mentioned area of Balkans exactly the religion is the one that sealed the multiculturalism of Bosnia and Herzegovina. In history, during the Ottoman governance, Islam has spread throughout the country and so, consequently, increased the number of Muslims. But the multiculturalism in Bosnia and Herzegovina got a whole new dimension during the Austro–Hungarian governance, meaning multi–religious and multi–ethnicity. In Yugoslavia, the Serbian and Croatian nationalism were in forefront, while the Bosnian was in the background. The true chance to develop their national identity, Bosnia and Herzegovina got only after the disintegration of Yugoslavia. Any understanding of the present and an insight into the future depends on knowledge of past. The diploma work provides an overview of the Bosnian identity and multiculturalism throughout the past and present to post–Dayton Bosnia and Herzegovina.

Keywords: *Bridge on the Drina*, Bosnian identity, multiculturalism, the Dayton agreement.

KAZALO

1 UVOD	6
2 IVO ANDRIĆ	7
2.1 Most na Drini.....	10
3 BOSANSKI KULTURNI MOZAIK	14
3.1 Srednjeveška Bosna in Hercegovina (1180–1463).....	15
3.2 Bosna kot del otomanskega imperija.....	17
3.3 Bosna in Hercegovina pod Avstro–Ogrsko (1878–1914)	20
3.4 Bosna in Hercegovina v času prve Jugoslavije (1914–1941).....	23
3.4.1 Bosna in Hercegovina v Titovi Jugoslaviji (1945–1989).....	25
4 MULTIKULTURALIZEM IN ZGODOVINA POJMA.....	27
5 SKLEP.....	32
6 LITERATURA.....	34

1 UVOD

»Most je na vsem srednjem in zgornjem toku Drine edina stalna in zanesljiva prehodna točka, neogibno potrebna vez na cesti, ki spaja Bosno s Srbijo in prek Srbije z drugimi deli turškega cesarstva tja do Stambola« (Andrić 2004, 6).

Multikulturalizem je dominantna politična ideologija v sodobnih liberalnih demokracijah in odprtih družbah ter oznaka kulturne heterogenosti in sočasnega obstoja številnih kultur na relativno omejenem prostoru Bosne in Hercegovine. Je tudi tisti, ki je več kot viden in jasno podan v delu Iva Andrića, *Most na Drini*. Z umetniškim doživljanjem in književnim preoblikovanjem bosanske preteklosti je prikazal zgodovinske uporabe fizičnih mostov in simbolične uporabe metaforičnih mostov, zlasti med zahodno Evropo oziroma Zahodom na eni in Balkanom oziroma »Turčijo v Evropi« na drugi strani. Na podlagi kritičnega orisa Andrićevega največjega dela bom orisala kulturni, verski, politični in zgodovinski zemljevid multikulturalizma v Bosni in Hercegovini. Torej bo moja teza estetsko reflektirati bosansko večkulturnost v navezavi na delo *Most na Drini*.

Za izbrano temo diplomske naloge sem se odločila, ker me že od nekdaj zanima zgodovina raznolike bosanske kulture, ki mi je na nek način tudi blizu, saj izhajam iz družine, ki je po očetovi strani iz Bosne in Hercegovine. Skozi različne pripovedi o očetovem otroštvu in življenju v Bosni in Hercegovini sem spoznala, da se na tem območju prepleta konglomerat verskih, kulturnih, mitskih, nacionalnih in političnih značilnosti.

Diplomsko delo bo sestavljeno iz treh delov. V prvem delu bom predstavila življenje Iva Andrića in delo *Most na Drini*, za katerega je leta 1961 kot edini predstavnik z območja Jugoslavije prejel Nobelovo nagrado za književnost. Prav tako bom izpostavila simbolno vrednost mosta v Bosni in Hercegovini. V drugem delu bom predstavila bosanski kulturni mozaik, v katerem bom obdelala bosansko zgodovino v obdobju srednjega veka, otomanske vladavine, Avstro–Ogrske in obdobje obeh Jugoslavij do Daytonskega sporazuma. V tretjem delu bom nanizala multikulturalizem, kdaj je postal ozaveščen, kdaj legaliziran v Evropi in kako se dotika države Bosne in Hercegovine. Vse skupaj bom strnila v sklepnem poglavju, kjer bom združila Iva Andrića in bosanski multikulturalizem ter podkrepila dejstvo, da je leta slonel na različni verski prepletenosti različnih narodov.

2 IVO ANDRIĆ

Ivo Andrić (1892–1975) se je rodil v Dolcu pri Travniku, v takratni Avstro–Ogrski. Krščen je bil po rimsko katoliškem obredu v Ivana Andrića, čeprav se sam večji del svojega življenja razglša za Srba. Pri starosti dveh let izgubi očeta ter se z materjo preseli v Višegrad, k očetovi sestri Ani in njenemu možu. Tu konča osnovno šolo nato pa se leta 1903 vpiše v sarajevsko Veliko gimnazijo, najstarejšo bosansko–hercegovsko srednjo šolo. Nadalje študira slovansko književnost in zgodovino na filozofskih fakultetah v Zagrebu, Dunaju, Krakovu in Gradcu. V gimnazijskih letih je bil Andrić goreč zagovornik povezovanja »jugoslovanstva«. Bil je strasten borec za osvoboditev južno slovanskih narodov izpod Avstro–Ogrske oblasti. Svojo prvo pesem *U sumrak* je objavil leta 1911 v *Bosanski vili*. Naslednje leto je začel študirati na Filozofski fakulteti Kraljeve univerze v Zagrebu, kjer je prejemal štipendijo hrvaškega kulturno–izobraževalnega društva *Napredak*. Šolanje nadaljuje na Dunaju ter Krakovu, kjer dočaka prvo svetovno vojno. Po vojni in spremembi oblasti se prične Andrićeva diplomatska kariera. Leta 1920 je postavljen za uradnika v poslaništvu v Vatikanu, zatem pa je deloval še kot diplomat na konzulatih v Bukarešti, Trstu in Gradcu. V tem času je objavil zbirko pesmi v prozi *Nemiri*, pripovedke *Ćorkan i Švabica*, *Mustafa Madžar*, *Ljubav u kasabi* in druge. Leta 1927 je delal v konzulatih v Marseillu in Parizu, naslednje leto pa na poslaništvu v Madridu. Tega leta je bila objavljena njegova pripovedka *Most na Žepi*. Od 1930 do 1933 je bil sekretar stalne delegacije Kraljevine Jugoslavije pri Društvu narodov v Ženevi. V tem času je objavil prvi del trilogije *Jelena, žena koje nema*. Med obema vojnama je zavzemal funkcijo pooblaščenega ministra in izrednega poslanca jugoslovanske vlade v Berlinu (do 1939). Po začetku druge svetovne vojne, zaradi nestrinjanja z oblastmi v Beogradu, da odpoved na mesto ambasadorja in se vrne v Beograd. Med vojno živi odmaknjeno v svojem stanovanju v Beogradu in ne dovoli nikakršno tiskanje ali objavljanje svojih del. Takrat tudi piše svoja najboljša dela, ki so kasneje doživela svetovno slavo. Skoraj desetletje po vojni, leta 1954 se včlani v Komunistično Partijo Jugoslavije in postane tudi prvi predsednik Zveze književnikov Jugoslavije. Bil je prvi, ki je podpisal Novosadski dogovor o srbsko–hrvaškem knjižnem jeziku. Tega leta tudi izda roman *Prokleta Avlija* v Srbski Matici. Bil je tudi član Srbske akademije znanosti in umetnosti in dopisni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti (Biografija 2011).

Andrić je v književnost vstopil s pesmima v prozi *U sumrak* in *Blaga i dobra mesečina*, objavljenima v *Bosanski vili* leta 1911. Pred prvo svetovno vojno, junija 1914, je v zborniku

Hrvatska mlada lirika objavljenih šest Andrićevih pesmi v prozi (*Lanjska pjesma, Strofe u noći, Tama, Potonulo, Jadni nemir* in *Noč crvenih zvijezda*). Prvo knjigo verzov v prozi *Ex Ponto* je objavil leta 1918 v Zagrebu, leta 1920 pa izda zbirko *Nemiri* v Beogradu. Vse Andrićeve lirske pesmi, ki za časa njegovega življenja niso bile izdane, so bile zbrane in objavljene po njegovi smrti, leta 1976 v Beogradu, pod nazivom *Šta sanjam i šta mi se događa*. Andrićeva dela lahko razdelimo v nekaj tematsko–žanrskih celot.

1. V prvi fazi, ki jo obeležujeta lirika in pesmi v prozi (*Ex Ponto, Nemiri*), je njegovo doživljanje sveta obarvano z osebnim eksistencialno–spiritualnim iskanjem, ki je bilo deloma navdahnjeno z literaturo, ki jo je v tem času prebiral. Mišljenja kritikov o umetniških dosekih tega zgodnjega obdobja so deljena: medtem ko srbski kritik Nikola Mirković v njih vidi vrhunec Andrićevega ustvarjanja, pa hrvaški literarni zgodovinar Tomislav Ladan, smatra da gre za nepomembne, adolescenčne nemire, ki odražajo piščevo nezrelost ter nimajo globlje vrednosti.
2. Druga faza, ki traja do druge svetovne vojne, je zaznamovana z Andrićevim usmerjanjem k pripovedniški prozi, na literarnem področju, ter z definitivnim prehodom na srbsko ekavico (za razliko od bosanske jekavice), na jezikovnem področju. Posledica slednjega je bila pogosto čudna mešanica, kjer pripovedovalec uporablja ekavski, protagonisti pa kakšen od jekavskih ali ikavskih dialektov. Po splošnem mnenju za to fazo velja, da se je Andrić našel in zato spada to med umetniško najproduktivnejše obdobje z večino njegovih najbolj cenjenih zgodb. Slogovno ni bil nagnjen eksperimentom, ki so v tem obdobju dominirali v literarnem svetu, temveč je ostal zvest klasični tradiciji realizma devetnajstega stoletja. Opisoval je svojo vizijo Bosne kot dežele na prepadu med vzhodom in zahodom, dežele prepojene z iracionalizmom, versko nestrpnostjo ter čustvenimi izbruhi, večinoma v erotičnem smislu. Literarne osebe so praviloma predstavniki vseh štirih bosanskih, etnično–verskih skupnosti: Bošnjaki (muslimani), Srbi (pravoslavci), Hrvati (rimokatoliki) ter Judi. Pogosto so poimenovani s pejorativnimi imeni (Vlahi, Turki), pojavljajo pa se tudi tujci. Njegovo pripovedovanje v delu *Most na Drini* se odlikuje po prepričljivo dočaranem ozračju, značilnemu opisovanju okolice in obnašanja, ne pa tudi po psihološki dodelanosti – večina njegovih likov je motivirana z biološkimi

nujnostmi in determinizmom v obnašanju, kar močno spominja na naturalizem devetnajstega stoletja.

3. Tretja faza je zaznamovana z obsežnejšimi deli; nastali so romani *Na Drini Čuprija*, *Travnička hronika*, *Gospođica* in nedokončano delo *Omerpaša Latas*, kakor tudi najpomembnejše delo tega obdobja, pripoved *Prokleta avlija*. Z izjemo *Gospođice*, realističnega psihološkega romana, postavljenega v srbsko sredino, se dogajanje ostalih del v glavnem odvija v Bosni, časovno pa v njeni preteklosti ali pa spoju med preteklostjo in sedanjostjo (Wikipedia 2011).

Njegova dela so prevedena v več jezikov; preveden je v vse evropske jezike in mnoge afriške in azijske jezike. Zveza književnikov, Združenje podjetniških založb in organizacija Socialistične Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) so mu leta 1956 podelili Listino za življenjsko delo. Leta 1961 je prejel Nobelovo nagrado za književnost. Obe vrednosti nagrade je podelil knjižnemu fondu Bosne in Hercegovine. Umrli je v Beogradu leta 1975 (Biografija 2011).

Bil je edini jugoslovanski Nobelov nagrajenec za književnost (za delo *Most na Drini* 1961), s številnimi in uspešnimi prevodi. Njegova najpomembnejša dela so globoko potopljena v zgodovino Bosne. Znal je uporabljati dokumentarno gradivo v knjižne namene. Bil je resno vpleten v delovanje jugoslovanske kraljevine in titoističnega režima. Bil je Jugoslovan, kar je razbrati iz tega, da se sam ni izrekel ne za srbskega ne za hrvaškega književnika in iz njegovega življenja, prepričanja in dela v diplomaciji. Bil je bosanski katolik s hrvaško vzgojo, beograjskim stalnim bivališčem in jugoslovanskim prepričanjem (Debeljak 2010).

Ocene Iva Andrića kot romanopisca so vse prej kot enotne. Po mnenju nekaterih je sloneč na pripovedovanju zgoščeno izraženih misli, temelječih na lastni izkušnji uspel ustvariti prepričljiv svet »Orienta v Evropi«, sodeč po drugih, pa je predvsem avtentičen avtor krajšega obsega ter s tem najboljši v novelah in pripovedkah. Slednji mu tudi odrekajo vrednosti dosežkov v daljših kompozicijah. Po Andrićeви smrti so se, sprva prikrito, kasneje pa odprto (zlasti po razpadu Jugoslavije) začele pojavljati tudi negativne kritike piščevega opusa, kar pa ni bilo možno za časa njegovega življenja, ko je užival status nedotakljivega državnega pisca. Te kritike se dotikajo dveh dilem: nacionalno–politične in estetsko–književne. Prva, gledana

iz hrvaškega zornega kota, mu očita, da je bil narodni odpadnik in protagonist velikosrbske ideologije v unitarističnem jugoslovanskem duhu. Četudi je uvrščen v razne antologije hrvaške književnosti, pa je njegov trenutni status v Hrvaški nezavidljiv. Podobne ocene prihajajo tudi s strani Bošnjakov, s tem, da mu očitajo še to, da v svojih delih prikazuje bosanske muslimane kot Turke – napol azijske nasilneže, ki jih podzavestno preganja kompleks izdaje, zaradi spreobrnitve v islam. Druga polemika je resnejša in dolgoročno pomembnejša. Cilja pa na precenjenost Andrića kot pisca ter na njegovo zastarelost in posplošenost njegovih karakterjev. Kakorkoli, Andrić je v svetu znan v glavnem po svojih dveh romanih, *Na Drini ćuprija* ter *Travnička hronika* (Biografija 2011).

2.1 Most na Drini

Naslov romana, *Most na Drini* (v izvorniku *Na Drini Ćuprija*, 1945), je Ivo Andrić vzel iz muslimanske ljudske pesmi o zidavi višegrajskega mostu, ki ga je med leti 1571 in 1577 dal zgraditi veliki vezir Mehmed paša Sokolović. Ta je bil kot deček nasilno poturčen in odpeljan v turško vojsko, kjer se je povzpел do samega vrha. Na stara leta se je želel pokloniti svojemu rojstnemu kraju z izgradnjo velikega kamnitega mostu. Podobno kot veliki vezir se je tudi Ivo Andrić poklonil mestu svoje zgodnje mladosti z delom, ki predstavlja duhovno in družbeno zgodovino dežele, o kateri pripoveduje (Potokar v Andrić 2004).

Dogajanje se začinja pred štirimi stoletji. V takratni Bosni okoli leta 1516, ki je tedaj spadala pod Otomansko cesarstvo, je oblast uvedla krvni davek. Po številnih vaseh so janičarski agi¹ ugrabljali krščanske dečke, jih nasilno odpeljali v Turčijo in jih tam prevzgojili v janičarje. Med temi je bil tudi deček iz vasi Sokolovići blizu reke Drine, ki se je kasneje povzpел celo do mesta turškega generala in velikega vezirja turškega cesarstva, Mehmed paša Sokolović. Na stara leta se je na lastne stroške odločil zgraditi veliki kamnitni most, da bi se poklonil svojemu rojstnemu kraju. Gradnja mosta je za vse okoliške prebivalce pomenila tlako. Ljudje so pri tem trpeli fizično kot psihično, tako zaradi zahtevne in zapletene gradnje samega mostu kot tudi krutega in nasilnega nadzornika gradnje. Temu se je uprl kmet Radislav, ki je čez noč rušil, kar je bilo čez dan zgrajeno. Ko so odkrili njegove zločine, so ga živega nabili na kol na mostu, kjer je izkrvavel do smrti. Tako je most zaradi svoje težavne gradnje in legend, ki so

¹ Aga: gospodar ali stari janičarski častnik; posestnik zemlje, kateremu so zemljo obdelovali kmetje; nižji plemič.

nastajale, sam prešel v legendo. V svoji štiristoletni zgodovini je bil priča številnim dogodkom, hudim poplavam ter takšnim in drugačnim napadom na most in na njegova vrata.

Ko se je v Srbiji začela prva srbska vstaja (14. februar 1804 – 7. oktober 1817), je bilo v Višegradu, ki je ležal prav na meji med Bosno in Srbijo, prisotno vse več vojske, da bi varovala most. V vas je takrat prišel neki čudaški starček, popotnik, ki se je vojski zazdel sumljiv. Skupaj z mladeničem, ki je v gozdu pel prirejeno turško pesem, v katero je vpletel voditelja upora Karadžordža, so jima odsekali glavi in ju nataknilo na kola pred mostom, kot svarilo ostalim. Ljudje so se začeli mosta izogibati, vse do konca vstaje, ko je vojska odšla iz trga in se je življenje vrnilo na stare tire. Most pa je bil tudi pomemben del nenavadne usode številnih ljudi. V času Otomanske okupacije je prešla v legendo muslimanska lepotica Fata. »Fata je nenavadno lepa in povsem podobna očetu Avdagi Osmanagiću. Pri nas je že od nekdaj tako, da ena izmed deklet v vsakem pokolenju preide v pripovedko in pesem zaradi svoje lepote, pridnosti in dostojanstvenosti. Tako deklet je tistih nekaj let smoter vseh želja in nedosegljivi vzor; ob njenem imenu se razvne domišljija, trati se navdušenje moških in spletkari ženska nevoščljivost« (Andrić 2004, 95–96). Tako se je govorilo in sanjalo o Fati, ki je imela številne snubce, vendar zaradi svoje oholosti ni sprejela nikogar, zato ji ga je njen oče izbral sam. Ker si Fata poroka ni želela z moškim, ki ga ni ljubila, se je na dan poroke povzpela na most in skočila v reko.

Predstavi se tudi legenda kvartopirca Milana Glasinčanina. »Od mladih let se je strastno vdajal kvartopirstvu. Če ni v trgu našel družčine, ki mu je bila potrebna za igro, je odšel celô v sosednji sodni okraj, od koder se je vrnil ali poln denarja kot trgovec s sejma, ali pa praznih žepov, brez ure in verižice, brez tobačnice in prstana, vselej pa bled in nenaspan, kot bi bil bolan« (Andrić 2004, 136). Nekega dne se je v gostilni pojavil tujec, ki je prisedel in začel z njimi igrati. Bil je tih in skromen, najprej je izgubljal, potem dobival, na koncu zmagal, da nikomur ni bilo nič jasno. Milan pa je z njim še vztrajal, eno noč odigral igro z njim do jutra, v kateri je zaigral vse. Takrat so se karte razletele in soigralec, demon, je izginil. Ta doživljaj s hudičem ga odvrne od kartanja. Most je videl turško silo in strahovlado, skrite upornosti podložnikov, zaton turškega gospodarja in pričakal nove gospodarje Avstrijce. Vera in imetje sta prešla pod varstvo tujega cesarja. Ta dogodek povzroči preplah v bogatem turškem sloju.

Alihodža Mutevelić je bil predstavnik turškega življenja v okupirani Bosni, bil je največji nasprotnik Avstrijcev in napredka. V vseh novotarijah je videl nesrečo. Avstrijci so v mesto

prinesli številne spremembe. Mesto je postajalo vse bolj živo, urejeno in bogato. Mesto dobi razsvetljava, hiše so oštevilčene, nezaupljivo orientalsko okolje pa sprejme tudi železnico, ki povzroči, da je promet čez most prenehal. Iz Avstrije je med mnogimi trgovci, Judi, prišla tudi družina Zahler, ki je tik ob mostu na bregu sezidala hotel. Ljudje so ga imenovali Lotikin hotel po gospodarjevi svakinji, sposobni mladi vdovi izredne lepote, ki ga je vodila. »Pri Lotiki so ljudje pili in kvartali, peli in plesali, imeli resne pogovore in trgovali; tu je človek dobro jedel in v čistem spal. Vedno je bila vsakomur na voljo, z vsemi je bila ljubezniva, enaka, enako predrzna in odločna. Bila je neutrudljiva, spretna ženska hladnih občutkov, urne pameti in moške odločnosti« (Andrić 2004, 169–171). Hotel je bil vedno poln gostov, le muslimani so zvesto hodili v svoje krčme. Toda nekaj let pred vojno je začelo njeno imetje kopneti in Lotika je dobila živčni zlom. Takrat se je v Bosni pojavilo mladinsko gibanje Mlada Bosna, v katerega je bil vključen tudi Andrić, in v tem delu je roman avtobiografski.

V poletnih počitnicah, ko študentje prihajajo iz velemest domov v trg, razpravljajo o nacionalnih in socialnih problemih. Eden izmed njih je bil Nikola Glasinčanin, sin kockarja. Zaljubljen se je v učiteljico Zofko. Sklenila sta poiskati srečo v Ameriki, vendar jima je načrt preprečila vojna. Leto 1914 je zadnje leto kronike. S sarajevskim atentatom se tudi življenje ob mostu spremeni. Začne se vojna in trg je navidezno kot izumrl, sicer pa je poln vojske, nasilja in pokanja granat. Ljudi srbske narodnosti preganjajo, osumljene obešajo, za njimi pa ostajajo mlade vdove in polno lačnih ust. To je čas družinskih tragedij. Le most kljubuje vojni, vendar Srbi, ki se skrivajo po gozdovih, vsak dan obstreljujejo most. Ko je stari Alihodža nekega dne prišel v svojo zapuščeno trgovinico ob mostu, se je zgodilo nekaj nenavadnega. Most se je ob strahovitem poku sesul v pepel, Alihodži pa je od obupa počilo srce. Alihodža, ki je vedno častil lepoto mosta, je v zadnjih izdihljajih uvidel jasno sliko.

Zdaj je jasno, kaj so bili in čemu so zares stregli vsi njihovi ukrepi in določbe, vsa ta naglica in prizadevnost. Hodža je imel vedno prav, vedno, v vsaki stvari in vsem navkljub. Toda sedaj ga niti to več ne utegne spraviti v dobro voljo. Sedaj mu prvič tudi do tega nič ni. Preveč je imel prav. Toliko let je gledal, kako imajo opraviti z mostom: čistili so ga, urejali, mu popravljali temelje, napeljali vodovod čezenj, prižgali elektriko na njem, potem so pa lepega dne vse skupaj razstrelili, kakor da bi bila skala v gorah, ne pa zaobljubna stavba (hair) in lepota. Sedaj je jasno, kaj so in kakšne namene imajo (Andrić 2004, 307–308).

Simbol Višegrada je Most Mehmeda Paše Sokolovića, ki je zaslovel v delu Iva Andrića, Most na Drini. Most je tako povezan z Andrićem, da so ga leta 1971 v njegov spomin razglasili za častnega prebivalca Višegrada. Zgodba mosta na Drini se je nadaljevala tudi po njegovi smrti. Leta 1992 je bil most investiran s strani Srbov v dolini reke Drine, v mestu, kjer je na podlagi objave prebivalstva v letu 1991 bilo 64 % Bošnjakov in 29 % Srbov, medtem ko so bili nesrbski prebivalci prisiljeni ubežati. V prihodnjih dneh je potekala fizična odstranitev tistih nesrbskih prebivalcev, ki v pravem času niso pobegnili in so končali mrtvi na mostu, ki je postal neke vrste klavnica. Po vojni je Višegrad v celoti postal srbsko mesto in Most na Drini kot tak, simbol prebivalcev in v spomin Andriću. Kakorkoli, kljub dejstvu, da je postavljen na vzhodni meji Republike Srbske zraven meje »prave« Srbije in v regiji, kjer so stiki s Federacijo tako redki in majhni, da med njima ne obstaja niti redna avtobusna linija, tudi ne prejema nobenih ugodnosti mednarodnega medijskega interesa. Most, ki je bil tako močna želja Mehmed Paše, ki je bil na podlagi ljudske tradicije posvojen s strani Andrića in naj bi tudi združil Vzhod in Zahod, zdaj stoji na teritoriju, ki v celoti pripada notranji Srbiji. Namenjen ni niti v komercialne namene, niti v smislu turistične atrakcije, je pa zagotovo poznan iz literature, kar pa bi lahko Višegrad bolj iztržil. To je opcija, ki še vedno ni bila realizirana, četudi Srbi zatrjujejo in si lastijo Andrićevo kulturno dediščino (Violante v Dufon in drugi 2006, 551–553).

Antični most na Drini ni le gradbeniška struktura, pač pa zajema simboliko in metaforiko določenega ozemlja. V knjigi se vseskozi poudarja ta meja med Vzhodom in Zahodom oziroma, kako so skozi različna zgodovinska obdobja različne oblasti prinašale spremembe, kjer so se tkale mreže večkulturne religije in več–nacionalnosti.

Metafora mostu tudi ni brez neprijetnega spoznavnega presenečenja. Most namreč navzlic povezovalni vlogi ostane začasni prostor, na katerem se človek ne zadržuje predolgo. Raje ga uporabi za dostop do drugega brega, drugačnega življenja in spremenjene identitete (Debeljak 2010, 91).

Most na Drini opisuje most kot nekaj bolj pomembnejšega od hiš, nekaj bolj svetega in uporabnega kot cerkve in kot takega enakovrednega vsem, vedno oblikovan in zgrajen kot nekaj, kar daje smisel in pomen v trenutku razpotij največjega človeškega pomanjkanja. Bolj trajajoč kot katerakoli druga arhitekturna zgradba, nikoli suženj skrivnosti ali zla. Je več in

nikoli zadovoljiv; človekova želja povezovanja, prinašanja miru in združitve (Violante 2006 v Bufon in drugi 2006, 541).

Med lastnostmi simbola je tudi semantična spremenljivost; to pomeni, da zaradi tolerance neizrečenega pomena simbol lahko hitro postane predmet nasprotujočih si interpretacij. V današnji Bosni in Hercegovini, državi, kjer imajo simbolni objekti, ki označujejo prostore, velik pomen, se mostovi, ki dejansko fizično povezujejo obe strani, metafora prehoda in preizkušanja, napolnijo z identitetnimi vrednostmi v glavah tistih, ki se z njimi srečujejo vsakodnevno. Vrednosti, ki jih mostovi predstavljajo pa ne sprejme vedno celotna skupnost. V Bosni mostovi včasih ločujejo, namesto da bi združevali, in to ne v le fizičnem smislu. Simbol Višegrada je Most Mehmeda Paše Sokolovića, otomanska gradnja iz šestnajstega stoletja, ki jo je v svetu proslavila knjiga Iva Andrića. Toda tudi ta kulturna dediščina, tako osnovna kot nesnovna, je absurdno, danes razdeljena. Četudi ima most »muslimanske« korenine, je spomin avtorja, ki ga je naredil nesmrtnega, danes med »bošnjaško« kulturno elito osovražen. Dokaz za to je dejstvo, da je bil Andrićev kip na mostu razbit na koščke, preden je mesto postalo srbsko leta 1992 (Violante v Bufon in drugi 2006, 612).

Bosna kot država je bila s strani Evrope vedno obravnavana in razumljena kot »država mostov« med Vzhodom in Zahodom, med dvema ali več religijama. Država, v kateri so tako živeli več stoletij in je kot taka vodila v kulturo katere ni bilo mogoče najti nikjer na celini. Njeno glavno mesto je mesto mostov *par excellence*. Te karakteristike Sarajeva so bile tiste, ki so navdušile Iva Andrića (Violante v Dufon in drugi 2006, 546).

3 BOSANSKI KULTURNI MOZAIK

Bosna in Hercegovina (BiH) je bila in je prostor soočanja, prepletanja in prehajanja in tudi spopadanja različnih religij, nacionalnih mitologij in velikodržavnih konceptov. Zanj je značilen religijski nacionalizem, ki je prisoten povsod, kjer igra religija dominantno in hegemonsko vlogo v oblikovanju družbene realnosti. Nedvomno je Bosna in Hercegovina tista država, ki jo bolj kot katerokoli sosednjo zaznamujejo prav izrazite verske spremembe. Ima zgodovinsko legitimiteto – je neka celota z lastno identiteto in zgodovino (Velikonja 1998, 17–19).

V sledečem poglavju bom kulturni mozaik Bosne in Hercegovine začela z obdobjem srednjega veka (1180–1463), katerega pomemben del predstavlja bosanska cerkev (crkva

bosanska). Nadaljevala s prihodom Turkov (1463–1606), kateremu je sledila množična islamizacija prebivalcev Bosne in Hercegovine. Ko je bila država del otomanskega imperija (1606–1815) je bil mlet sistem tista pomembna institucija, ki je olajšala življenje religijskim skupinam. Več o tem v podpoglavju Bosne pod Otomanskim cesarstvom. Od Berlinskega kongresa leta 1879 dalje je bila Avstrija tista, ki je opravljala z Bosno in jo evropeizirala, zatorej bom nanizala tudi obdobje Bosne in Hercegovine pod Avstro–Ogrsko (1878–1918). Prav tako ne bo izvzeto obdobje obeh Jugoslavij (1918–1945 in 1945–1992).

3.1 Srednjeveška Bosna in Hercegovina (1180–1463)

Prve omembe državnih tvorb na ozemlju današnje Bosne in Hercegovine, imenovane po reki Bosni, segajo v konec osmega stoletja. To ozemlje se je imenovalo *horion Bosona* (deželica Bosna) (Kržišnik - Bukić 1996, 4). V Bosni in Humu (kasnejši Hercegovini) je prišlo v stoletjih po naselitvi do mešanja in stapljanja večinskega slovanskega etnosa z romanskim, avarskim in (ne)romaniziranim ilirskim. V desetem stoletju je bila Bosna v hrvaški državi Mihaela Krešimirja II., za kratek čas pa v Raški kneza Časlava in kasneje v Bodinovi Duklji. Osvojili so jo tudi Bizantinci, za njimi pa ogrsko kraljestvo. Šele v zadnjih srednjeveških stoletjih se je pojavila trdnejša državna organizacija z jasnim poudarjanjem bosanske državne identitete (Velikonja 1998, 30).

Gre za čas nastanka, utrjevanja in vsebinskega bogatenja pojma bosanstva. V zgodovinskih dokumentih tistega časa se pojavljajo poleg Bošnjakov (manj Bosancev) tudi druga južnoslovanska poimenovanja prebivalcev Bosne; to so Srbi, Hrvati ali samo Sklavi, od trinajstega stoletja naprej tudi Vlahi, ki so romanskega izvora. Bosanstvo kot živa identiteta je nastajalo predvsem kot izraz nastajajoče in razvijajoče se državne organizacije. Bosansko državno-pravno tradicijo v najožjem smislu zaznamujejo vsaj tri institucionalne ravni, ki predstavljajo posvetno in cerkveno oblast v deželi. To so vladar, plemstvo in cerkev. Posvetni vladarji tod so bosanski bani in bosanski kralji. V zrelejšem fevdalnem obdobju tvorita višje plemstvo (vlastela) in nižje plemstvo (vlasteličiči) skupaj z vladarjem državni sabor, imenovan tudi stanak, redkeje zbor, pogosto pa »vsa Bosna«.² Tretjo raven bosanske srednjeveške tradicije predstavlja bosanska cerkev (crkva bosanska) s svojim posebnim

² Poimenovanje državnega zbora s prilastkom bosanski ali »vsa Bosna« govori o zelo zgodnjem obstajanju te institucije. »Vsa Bosna« namreč označuje družbeno situacijo, kamor so prihajali vsi svobodni moški – vojščaki. Iz tega bi lahko sklepali, da sta se ime Bosna in identiteta njenega prebivalstva uveljavila že v času plemenske ureditve (Kržišnik - Bukić 1996).

verskim naukom, s svojo originalno notranjo organizacijo in tudi posvetnim vplivom, ki je soustvarjal bogato avtohtono kulturo in sprožal avtohtono umetniško produkcijo (Kržišnik - Bukić 1996, 10). Bosanska cerkev oziroma cerkev bosansko–humskih kristjanov je bila od sredine trinajstega stoletja, po odhodu vrha rimskokatoliške hierarhije v Slavonijo, avtonomna cerkev bosanskih katolikov; torej razkolniška cerkev z rimskokatoliško doktrino (Velikonja 1998, 31).

Obravnavanje in poimenovanje pripadnikov bosanske cerkve z bogomili se pojavi v obdobju hrvaškega romanticizma v zgodovinopisju. V srednjeveški Bosni se ime bogomili za pripadnike bosanske cerkve sploh ni uporabljalo. Začetnik takšnega preučevanja bosanske cerkve je bil najpomembnejši hrvaški zgodovinar Franjo Rački (1828–1894). Ta jo je označil kot neomanihejsko, a umerjeno različico dualističnega verskega gibanja, ki je zajelo vzhodni Balkan (predvsem Bolgarijo, Makedonijo, Trakijo, delno tudi Srbijo) od desetega stoletja dalje. Pripadniki bosanske cerkve naj bi bili potomci bolgarskih bogomilov. Odtlej se jih je v znanstvenih in poljudnih razlagah prijelo to ime, dejansko neznano v srednjeveški Bosni (Malcolm 1995, 38).

Crkva bosanska, imenovali so jo tudi božja cerkev ali Jezusova cerkev, je predstavljala religijsko dimenzijo verske individualnosti in avtohtonosti srednjeveške Bosne. Na vrhu cerkvene hierarhije je bil škof, t.i. djed, na nižjih nivojih pa gost, starac in strojnik. Menihi–svečeniki bosanske cerkve so bili maloštevilni. Struktura cerkve je bila dokaj šibka, saj se je versko življenje odvijalo predvsem preko obstoječe administrativne organizacije rimskokatoliškega meniškega reda, torej v samostanih oz. meniških hišah. To je bila bolj redovniška cerkev. Ni si prizadevala doseči neke splošne priljubljenosti, zato tudi ni imela širše javne podpore. Zelo močna pa je bila razširjena med plemstvom. Cerkveni dostojanstveniki bosanske cerkve so ohranjali dobre stike s pravoslavno in rimsko katoliško cerkvijo. Bila je shizmatična in samostojna, ne pa dualistična ali heretična verska skupnost. Torej, ta cerkev je bila doktrinarno rimskokatoliška, zavračala pa je nadvlado iz Rima. To je bil glavni in pravi vir obsodb, ki so nanjo letela z Zahoda. V srednjeveški Bosni so tako zainteresirano skupino sestavljali vladarji, plemstvo in lokalne meniška hierarhija, ki so se zoperstavljali ogrskim političnim in obenem rimskokatoliškim apetitom. To posebno obliko Velikonja poimenuje »religija ogroženih« (Velikonja 1998, 38–42).

Veliki ban, *magnus banus* Kulin (1180–1204) je bil vladar zlate ere v bosanski zgodovini. Dežela je bila sicer še pod bizantinskim vplivom, ogrožala pa jo je tudi sosednja Ogrska.

Sosedje Kulinove banovine so bili tudi njegovi politični in verski nasprotniki. Ogrsko–hrvaški kralj Emerik in knez Duklje Vukan Nemanjić sta mu očitala sprejetje krive vere. A Kulin je ostajal lojalen katolik; med drugim je podpiral tudi gradnjo rimskokatoliških cerkva (Velikonja 1998).

Med pomembnejšimi vladarji, ki sta zaznamovala srednji vek sta bila tudi ban Stjepan Kotromanić (1322–1353) in kralj Stjepan Tvrtko (1353–1391). Pod okriljem Kotromanića se je Bosna razširila na kneževino Hum (kasneje Hercegovina), pod okriljem Tvrtka pa še na jug in osvojila velik del dalmatinske obale. V času Tvrtkovega vladanja je bila Bosna najmočnejša država na Zahodnem Balkanu. Edini del ozemlja, ki takrat ni pripadal Bosni je bil Bihać, ki je pripadal hrvaško–ogrskem teritoriju. S prisvojitvijo Huma k Bosni leta 1326 je Bosna prvič postala kot del politične celine. Do takrat je Hum bil samostojen pod vladavino različnih vladarskih družin (Malcolm 1995). Za razliko od Bosne je bil Hum povečini pravoslaven. Od leta 1219 je obstajala humska pravoslavna škofija s sedežem v Stanu, ki je bila del srbske nadškofije (Velikonja 1998).

Posebnost srednjeveške Bosne je bila v tem, da so bili plemstvo in vladarji v veliki meri indiferentni do verskih vprašanj. Zato ni bilo večjih ali trajnejših verskih nestrpnosti, konfliktov ali celo verskih vojn, za razliko od dogajanja drugod po Evropi. V srednjeveški Bosni je obstajala državna, kulturna in religijska bosanska identiteta, zavest pripadnosti pri večini prebivalstva (Velikonja 1998, 71). Srednjeveška bosanska identiteta se je čvrsto izoblikovala na ozemeljsko nestabilnem hribovitem področju v porečju reke Bosne, eno–etnični skupnosti južnoslovanskih Bošnjakov, fevdalno strukturirani in pretežno samostojni državi, ki v njej, na evropskem geopolitičnem stičišču Vzhoda in Zahoda, vznikajo temeljni večverske in večkulturne družbene stvarnosti (Kržišnik - Bukić 1996, 7–18).

3.2 Bosna kot del otomanskega imperija

Že v prejšnjih desetletjih so bili bosanski vladarji občasno otomanski vazali, tako da so se prebivalci Bosne postopoma privajali na oblast in vero močnega sosednjega imperija. Med letoma 1464 in 1580 je bilo to področje zajeto v Bosanski sandžak s središčem v Sarajevu in kasneje v Banja Luki. Leta 1580 se je preimenoval v Bosansko pokrajino (ejalet, kasneje pašaluk), ki jo je sestavljalo sedem vojaško–upravnih enot, sandžakov: Bosna, Hercegovina, Bihać, Zvornik, Pakrac, Krka in Klis. Upravljal jo je vezir (Velikonja 1998, 73).

Bosna je bila drugačna od drugih otomanskih pokrajin. Predvsem zaradi svoje mejne izpostavljenosti, pestre etnične in verske strukture, visoke stopnje islamizacije domorodnega prebivalstva, višje stopnje samouprave in nižjih davkov. Bosno so si predstavljali kot okop islama, tamkajšnji prebivalci pa so bili »graničarji« (serhatlije). Otomanska teokratsko in nenacionalno urejena oblast je vodila zelo tolerantno versko politiko do drugih monoteističnih verskih skupnosti, kar je prispevalo k njeni ohranitvi, širitvi in krepitvi. V njihovo cesarstvo so se priselili tudi mnogi judi, izgnani po krščanski *reconquisti* Španije in Portugalske konec petnajstega stoletja. Gre za jude, ki so v otomanskem imperiju doživljali manj diskriminacije kot v katerikoli krščanski državi v tem času. Seferadski judje, ubežniki iz Pirenejskega polotoka, so govorili ladino (judovsko–španski dialekt). Živel so na tradicionalen način, v patriarhalni, navzven zaprti družinski organizaciji, kljub temu pa so se uspešno prilagodili kompleksnemu bosansko–hercegovskemu okolju. Preživljali so se s trgovanjem in obrtjo, bili so tudi zdravniki in lekarnarji. Vladarji so bili tolerantni do vseh verstev Knjige pod svojo oblastjo. Kristjane in jude so namreč imeli za prejemnike božjih predislamskih razodetij. Takrat so se v Bosni in Hercegovini tudi izoblikovale tri največje verske skupnosti, ki obstajajo še danes (Velikonja 1998).

Noel Malcolm (angleški zgodovinar, pisatelj in kolumnist, ki je velik del svojega pisanja namenil jugoslovanskem območju, 1956–) razlaga, da bi si Otomansko cesarstvo napačno predstavljali, če bi rekli, da je bilo strogo organizirano na verskih osnovah. Na eni strani razdeljeno na vladajoči razred muslimanov, na drugi strani na podložniški razred nevernikov, ki so bili razvrščeni po millet sistemu. V prvem obdobju turške vladavine na Balkanu ni bila glavna razlika med muslimani in neverniki, pač pa med Osmani in rajo. Beseda raja, ki je arabskega izvora (iz Kur'ana) pomeni splošno besedo za podložniški razred. Raja so lahko tudi muslimani, tisti Arabci, ki so kazali značilnosti neosmanske kulture. Nadaljnje pravi, da četudi so Bosni vladali muslimani, bi jo težko umestili kot islamsko državo. Državna politika ni bila preobračati ljudi v islam ali jih siliti, da se obnašajo kot muslimani. Državna politika je bila ta, da je imela pod oblastjo ozemlje, davke in prebivalce (Malcolm 1995, 65–66).

Najpomembnejša institucija, ki je vsem religijskim skupinam pod otomansko oblastjo omogočala preživetje, zaščito in širjenje, je bil millet sistem (arabsko *milla*, otomansko *millet* pomeni *religija*, *obred*; šele v devetnajstem stoletju je postal tudi oznaka za *narod*). V

otomanski državi je bila osnova skupinske pripadnosti in zunanje prepoznavnosti religija. Milet sistem je omogočal:

1. Versko, kulturno in etnično kontinuiteto teh skupnosti.
2. Dovoljeval je njihovo vključitev v otomanski upravni, gospodarski in politični red.

Njegovo bistvo je bilo v tem, da so bili pripadniki različnih religij čim bolj ločeni, da bi se tako izognili kontaktom ali celo konfliktom. Upravljali so jih posamezni verski voditelji, ki so jih izbrali verniki, z njimi pa se je moral strinjati tudi sultan (Velikonja 1998, 76).

Milet sistem so sestavljale štiri medsebojno izolirane skupnosti: muslimanska, pravoslavna (z avtokefalnima grško in srbsko pravoslavno cerkvijo), armenska (oz. gruzijska, monofizitska, sem pa so uvrstili tudi rimskokatoliško cerkev ter nestorijance in jakobite) in judovska. Poudarek na razlikovanju posameznih strnjenih verskih (in delno tudi etničnih) skupin je oviral množično islamizacijo prebivalstva. Obenem je omogočil ohranjanje tradicije in kasnejše razvijanje posebnih nacionalnih identitet. Tudi Turki sami so se začeli nacionalno ozaveščati šele v devetnajstem stoletju: turška nacionalnost in otomanizem se takrat začneta razvijati pod evropskimi vplivi (Velikonja 1998).

Kot primer iz knjige *Most na Drini*, navajam dogodek, ki priča o multikulturni razsežnosti verskega predstavnštva v Bosni in Hercegovini. Štirje verski predstavniki iz Višegrada so se morali sestati z avstrijskim komandantom na vratih mosta na Drini. Vpoklicani so bili Mula Ibrahim (predstavniki muslimanske vere), višegrajski muderis Husein efendija (upravitelj višje verske muslimanske šole), pop Nikola (predstavniki pravoslavne vere) in rabin David Levi (predstavniki židovske skupnosti).

Kljub temu, da je sistem miletov ohranjal in spodbujal versko toleranco, je bil do nevernikov diskriminatoren. Neverniki niso smeli nositi orožja, jezdi konja, drugače so se morali oblačiti, bili so oproščeni vojaške službe, njihovo pričanje pred sodiščem je bilo manj upoštevano. Toda ravno zaradi take ureditve otomanskega imperija, miletov, je religija postala eden najpomembnejših dejavnikov preživetja etničnih skupin in kasnejšega oblikovanja narodov, ki so živeli pod otomansko nadoblastjo (Velikonja 1998, 80).

Najizrazitejša in najpomembnejša značilnost zgodovine Bosne je na tem mestu islamizacija velikega dela ljudstva pod turško oblastjo. Najboljši vir informacij, kdaj in kako se je to

razširilo, so predstavljali otomanski defteri, knjige davkov, v kateri so bili zapisani lastniki zemljišč, razvrščeni tudi glede na versko pripadnost. Najstarejši zapis iz 1468. in 1469. leta prikazuje, da je islam v prvih letih po osvajanju pridobil le peščico ljudi. Na območju Vzhodne in srednje Bosne je od 37 125 krščanskih družin, bilo 322 muslimanskih družin. V zapisu iz leta 1485 je podatek jasno kazal na širjenje islama. Od 30 522 krščanskih družin, je bilo 4134 muslimanskih družin, 1064 pa neporočenih (Malcolm 1995, 71–72).

Skratka, Bosna in Hercegovina je znotraj otomanske države ves čas ohranjala določeno stopnjo avtonomije in religijsko–kulturne kontinuitete s preteklim obdobjem. Ohranjal se je občutek bosanske pripadnosti, čeprav ekonomsko, politično, versko in kulturno obarvan. Srečevale in sobivale so štiri vere, kulture in mentalitete: muslimanska, rimskokatoliška, pravoslavna in judovska.

3.3 Bosna in Hercegovina pod Avstro–Ogrsko (1878–1918)

Avstrija je sicer že v zadnjih stoletjih otomanske oblasti na Balkanu spodbujala upore, kasneje pa tudi panslovanske ideje med tam živečimi Slovani. Aktivnejša usmeritev na balkanska dogajanja je povezana z zunanjim ministrom dvojne monarhije od leta 1871, grofom Juliusom Andrassyjem (1823–1890). V istem času je večje geostrateško zanimanje za dogajanja na Balkanu pokazala tudi carska Rusija, ki se je imela za zaščitnico tamkajšnjih Slovanov že od Petra Velikega. Leta 1878 so bili Otomani s strani Rusije prisiljeni podpisati sanstefanski mir (3. marec 1878), s katerim je bila končana rusko–turška vojna. Od tega sporazuma je največ pridobila Bolgarija, Rusija pa si je s tem zagotovila novega močnega zaveznika na Balkanu. Avstro–Ogrska in Velika Britanija sta se čutili močno ogroženi in tako je bil z nemškim posredovanjem leta 1878 sklican berlinski kongres, ki mu je predsedoval nemški kancler Otto von Bismarck. Habsburški monarhiji so prisodili pravico, da zasede in upravlja Bosno in Hercegovino. Del Hercegovine je pripadel Črni gori, del novopazarskega sandžaka Srbiji, zmanjšali so Bolgarijo in priznali polnopravno suverenost vazalnih kneževin Srbije in Črne gore. Oblikovala se je današnja vzhodna meja Bosne in Hercegovine. Kasneje so berlinski kongres označili kot »vir vseh nemirov v Evropi v naslednjih desetletjih in vir vzrokov za prvo svetovno vojno« (Velikonja 1998).

Na berlinskem kongresu so predvideli, da se bo pravni status Bosne in Hercegovine uredil s pogajanjem med habsburškim in otomanskim cesarstvom, ki mu je tedaj despotsko vladal sultan

Abdul Hamid II. (1842–1918). Obe strani sta aprila 1879 dosegli sprejemljiv kompromis. Dežela je bila formalno še pod sultanovo suverenostjo in jurisdikcijo, dejansko pa pod Avstro–Ogrsko. Otomanski uradniki naj bi ostali na svojih položajih, ostala naj bi tudi otomanska valuta. Sprejeto je bilo, da muslimani lahko ohranjajo stike z duhovnimi voditelji iz otomanskega cesarstva in obljubljeni je bilo spoštovanje vseh tradicij in navad bosansko–hercegovskih muslimanov. Večine teh obljub se avstro–ogrsko stran ni držala (Malcolm 1995).

Najpomembnejši avstro–ogrski politik, ki je vplival na razmere v Bosni in Hercegovini je bil finančni minister Benjamin von Kallay (1839–1903), kolonialni administrator te edine habsburške kolonije v letih 1882–1903. Prizadeval si je, da bi gradili novo na starem; kolonialna uprava naj bi torej uvajala novosti, hkrati pa ohranjala stare tradicije dežele. Bosna in Hercegovina naj bi bila pred okupacijo kaotična dežela s samovoljnim reševanjem problemov, kjer so vladali nered, samopašnost in brezzakonje, nova oblast naj bi vse to spremenila, uredila in dosegla enakopravnost vseh religij (Velikonja 1995, 149).

Dejstvo je, da je Bosna in Hercegovina (uradni naziv od avstro–ogrsko zasedbe dalje) kot kronsko država znotraj dvojne monarhije, pod vodstvom kolonialne uprave v štirih desetletjih dosegla izreden gospodarski napredek in splošno modernizacijo. Vzpostavljena je bila sodobna administracija, gradile so se ceste in železnice, tovarne in hoteli, šole in kulturne ustanove, intenzivneje so izkoriščali rudno bogastvo in gozdove, posodobilo se je kmetijstvo. Pospešil se je razvoj mest, ki so še vedno imela muslimansko večino. Sarajevo je bilo eno najpomembnejših mest otomanske Evrope, v rangu Soluna in Edirne (Velikonja 1995).

Kot že omenjeno, je posledica millet sistema bila ta, da je verska pripadnost postala glavna determinanta skupinske pripadnosti. Toda šele obdobje avstro–ogrsko okupacije je bilo bistveno pri prehodu iz primarno religijskih–kulturnih identitet prebivalcev Bosne in Hercegovine (pravoslavcev, katolikov in muslimanov) v predvsem nacionalne (Srbov, Hrvatov, Muslimanov). V letih pred avstro–ogrsko zasedbo je bila dežela že etnično diferencirana, vendar te razlike še niso bile politizirane, saj ni bilo nacionalističnih programov, ne političnih strank; v vsakdanjem življenju je vladala strpnost (Donia in Fine 1994, 84).

Avstro–ogrsko oblast je v Bosni in Hercegovini vodila politiko izogibanja konfliktom oz. zmernih reform na vseh področjih. Noel Malcolm jo je poimenoval »politika kontinuitete in postopnosti«. Tako se ni lotila mnogih perečih, a delikatnih vprašanj (agrarne reforme, vakufske lastnine³, šeriatskega prava in podobnih). Muslimanski eliti je odvzela zgolj upravne in sodne funkcije. Zato je sloj muslimanske elite povečini izražal visoko privrženost cesarju in nasploh Avstro–Ogrski (Velikonja 1998).

Sklicujoč po Malcolmu, lahko avstro–ogrsko nacionalno politiko v Bosni in Hercegovini razdelimo na dve obdobji, do leta 1903 in po letu 1903.

1. Prvo obdobje zajema politiko integralnega bošnjaštva že omenjenega Benjamina von Kallaya, katere cilji so bili politično izolirati bosansko–hercegovsko prebivalstvo, ga odrezati od nacionalnih in verskih vezi s sosednjimi narodi in državami (pravoslavcev s Srbijo, katolikov s Hrvati, muslimanov z otomanskim cesarstvom).
2. Drugo obdobje pa okrepitev bosanske nacionalne identitete in navezanost na Avstro–Ogrsko (Malcolm 1995).

Religija je bila na začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja še vedno prevladujoči element v življenju pravoslavnih, muslimanskih in rimskokatoliških Slovanov v Bosni in Hercegovini. Med njimi ni bilo kakšnih večjih medreligijskih nasprotij, okolje je bilo v tem času povečini strpno. Skupna značilnost verskih hierarhij je bila, da so pogosto postajale katalizatorji za nacionalno–politična gibanja zoper avstro–ogrsko politiko (Donia in Fine 1994, 99).

Habsburška monarhija je izkoristila težave otomanskega imperija in oktobra 1908 priključila Bosno in Hercegovino. Temu so nasprotovale evropske sile, najbolj pa Srbija in Črna gora. Deželo so pretresali upori (npr. leta 1910 zaradi vprašanja agrarne reforme), v vzhodni Hercegovini pa je bil glavni motiv nemirov želja po priključitvi kraljevini Srbiji. V ozračju med Srbijo in Črno goro ter Avstro–Ogrsko pred prvo svetovno vojno, sta se razvili protisrbska politika in razpoloženje. Med samo prvo svetovno vojno je muslimansko–hrvaška parlamentarna koalicija ostajala lojalna habsburški kroni, medtem ko so se bosansko–hercegovski Srbi povečini postavili na stran svojih rojakov onstran Drine. Med Hrvati je prihajalo do obeh opcij, pro– in protisrbske. Nekateri vodilni muslimanski politiki so leta 1917 habsburškemu cesarju izrazili željo po avtonomiji Bosne in Hercegovine znotraj

³ Vakufi so bili muslimanski skladi, navadno nepremičnin, ki so bili namenjeni verskim ali dobrodelnim ustanovam.

ogrskega dela monarhije, druga opcija pa je bila povezati se s Hrvaško v bodoči trialistični ureditvi. Med prvo svetovno vojno je prihajalo do spopadov med pretežno iz muslimanov sestavljeno avstro–ogrsko pomožno milico »Schutzkorps« in srbskimi uporniki, četniki. Trpelo pa je predvsem civilno prebivalstvo. Prvič v bosansko–hercegovski zgodovini je prebivalstvo množično trpelo zaradi svoje nacionalne pripadnosti (Velikonja 1998).

3.4 Bosna in Hercegovina v času prve Jugoslavije (1918–1945)

Po koncu prve svetovne vojne in razpadu Avstro–Ogrske se Bosna tretjič zapored znajde v večnarodni državni skupnosti. »Stara« Jugoslavija, v kateri imata ves čas glavno besedo predvsem srbski, v manjši meri pa tudi hrvaški politično strukturirani etnični element, v dobrih dveh desetletjih svojega obstoja na razne načine ovira, preprečuje in onemogoča v Bosni tiste napore in dejavnosti, ki bi krepili bosansko skupnost in prispevali k njenemu oblikovanju v bosansko nacijo (Kržišnik - Bukić 1996, 35).

Bosna in Hercegovina je po koncu vojne za kratek čas postala del države južnih Slovanov, živečih pod Avstro–Ogrsko (Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, 29.10.1918–1.12.1918) in potem del združene Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (1.12.1918–3.10.1929). Bosansko–hercegovski narodi so prišli izpod oblasti Habsburžanov pod Karađorđeviće. Glavni konflikt, ki je cepil politično življenje Jugoslavije (od 3.10.1929) vseh sedemdeset let njenega obstoja, je bil med unitaristično in federalistično opcijo. V kraljevini se je to kazalo v nesoglasjih med jugoslovansko–centralistično usmeritvijo, ki je bila pogosto le krinka velikosrbskega hegemonizma v skupni državi in avtonomistično, celo separatistično, prisotno zlasti med vodilno hrvaško stranko (Hrvatska seljačka stranka, HS) pa tudi najmočnejšima političnima strankama Slovencev (Slovenska ljudska stranka, SLS) in bosansko–hercegovskih muslimanov (Jugoslovanska muslimanska organizacija, JMO). Nov mit enega jugoslovanskega naroda s tremi plemeni je izključeval nacionalno specifičnost vseh južnoslovanskih narodov, seveda tudi bosansko–hercegovskih muslimanov slovanskega porekla. Ob vstopu v novo državo so se imeli Srbi za odrešitelje južnoslovanskih narodov. Že decembra 1914 so v srbskem parlamentu napovedali, da je njihov glavni vojaški cilj osvoboditev naših podjarmljenih bratov Srbov, Hrvatov in Slovencev. Konec prve svetovne vojne je potekal v ozračju srbskega triumfalizma (Velikonja 1998, 178–179).

Odnos do slovanskih muslimanov je v tem času sledil »trdi« varianti. Znale so napovedi prvaka in teoretika radikalne stranke Stojana Protića (1857–1923) iz leta 1917, ki je nameraval dati slovanskim muslimanom onstran Drine, po njegovo Turkom, 24, največ 48 ur časa za spreobrnitev v pravoslavlje, v vero pradedov. Drugače naj bi bili pogubljeni, kot se je to zgodilo v Srbiji (Malcolm 1995). Sredi dvajsetih let so se, posebej v vzhodni Hercegovini, vrstili napadi srbskih ekstremistov na muslimane. Muslimane so podcenjevalno imenovali Azijati, pripisovali so jim vetrnjaštvo, parazitstvo, lažnivost, hvalisavost, lenobo in podobno. Prihajalo je do zamisli o njihovi socialni deislamizaciji oz. nacionalizaciji ali o srbizaciji muslimanov. To je takoj po vojni spodbudilo nov val izseljevanja v Turčijo (Velikonja 1998).

Do leta 1929 je Bosna in Hercegovina ostala teritorialno zaokrožena s t.i. turškim paragrafom ustave iz leta 1921. Meje drugih triindvajset provinc nove države, za razliko od Bosne in Hercegovine, niso ustrezale zgodovinskim mejam. Bosna je bila razdeljena na oblasti na osnovi starih avstro–ogrskih oz. otomanskih enot s središči v Bihaću, Banja Luki, Tuzli, Travniku, Sarajevu in Mostarju. Leta 1929 je prvič po srednjem veku izgubila celovitost oz. status enote: razkosali so jo med štiri banovine (Vrbasko, Primorsko, Drinsko in Zetsko), v kateri so bili muslimani v manjšini. Avgusta 1939 je prišlo z ustanovitvijo velike hrvaške banovine do nove delitve Bosne in Hercegovine glede na večinskost srbskega ali hrvaškega prebivalstva, a seveda na škodo muslimanskega (Velikonja 1998).

Mehmed Spaso (1883–1939), ki je bil iznajdljiv politik, je uspel bosanskim muslimanom v obdobju vojne, zagotoviti večji politični vpliv kot je bila njihova številčna moč, ampak tudi njegovo močno upiranje vsemu temu ni moglo preprečiti razkosa Bosne in Hercegovine (Malcolm 1995, 231).

Kar se tiče verskih skupnosti v medvojni Jugoslaviji, so bile cerkvene organizacije v kraljevini Jugoslaviji konfliktno, nedemokratsko usmerjene, prežete z versko nestrpnostjo in sovraštvom ter izredno povezane z nacionalističnimi organizacijami. Prisotna sta bila tudi antisemitizem, zlasti v navezi z drugimi nevarnostmi za vero (komunizmom, prosozidarstvom, liberalizmom) in naklonjenost fašističnemu integrizmu. Precej drugače je bilo med verniki različnih religij v Bosni in Hercegovini, kjer je bila prisotna medsebojna tolerantnost (Malcolm 1995).

Druga svetovna vojna je bila prvo obdobje izrazitega množičnega medsebojnega sovraštva in krvavega boja pripadnikov vseh treh bosansko–hercegovskih verskih skupin in nasploh Srbov, Hrvatov in bosansko–hercegovskih muslimanov slovanskega porekla. Kraljevina Jugoslavija je doživela sramoten vojaški poraz. Dele nekdanje države so si razdelile in priključile ali zgolj okupirale sosede Italija, Nemčija, Madžarska, Bolgarija in »italijanska« Albanija. Še pred kapitulacijo Jugoslavije je bila pod nemškim in italijanskim pokroviteljstvom v Zagrebu ustanovljena Neodvisna država Hrvaška (NDH), ki je obsegala ozemlja nekdanje hrvaške banovine, nekdanjo vrbasko banovino, bosanska in hercegovska dela drinske in zetske banovine, na vzhodu je segala tja do Zemuna. Državo je vodil Ante Pavelić (1889–1959). Množični pokoli pripadnikov drugih narodnosti in verskih skupnosti z ustaške strani so se začeli takoj po ustanovitvi »neodvisne« države (Velikonja 1998).

3.4.1 Bosna in Hercegovina v »Titovi Jugoslaviji« (1945–1992)

Bosna in Hercegovina je najprej leta 1943 (z 2. zasedanjem AVNOJ–a v Jajcu) in dokončno leta 1946 (s prvo ustavo »Titove« Jugoslavije) postala republika v svojih mejah iz avstro–ogrskih časov, enakopravna federalna enota. V času Titove Jugoslavije je na religijskem področju prišlo do velike spremembe, namreč cerkvene organizacije so bile ločene od države. V novi ustavi je bila zapisana ločitev cerkva od države, verska svoboda, prepoved zlorabe religije ali cerkve za politične cilje ali oblikovanja političnih organizacij na verski osnovi, enakopravnost vseh verskih skupnosti in njihov umik v privatno sfero. Cerkev so se med vojno v veliki meri diskreditirale in izgubile velik del svojega ugleda in legitimnosti. Takoj po vojni so jih doletele nacionalizacije, po nekaj letih tudi ukinitve verouka v javnih šolah. Verske skupnosti je materialno hudo prizadela tudi agrarna reforma, kjer je bilo večjim verskim organizacijam odvzeto veliko zemljišča. Odnosi med cerkvami in državo so se izboljšali v sredini petdesetih let. To so bila tudi leta silne modernizacije države, ki je spremenila tudi strukturo prebivalstva. Verska pripadnost je bila še vedno zelo pomemben dejavnik družbenega in duhovnega življenja v tedanji Jugoslaviji. Leta 1953 je od 16 936 573 prebivalcev Jugoslavije, bilo 6 984 686 pravoslavcev, 5 370 760 katolikov, 2 080 380 muslimanov, drugim veram je pripadalo 362 872 jugoslovanskih državljanov. Situacija v Bosni in Hercegovini je bila naslednja: 88,9 % prebivalstva je bilo vernega. Med pravoslavci se je 99,5 % opredelilo za srbsko nacionalno identiteto; 98,1 % katolikov za hrvaško identiteto; 93,7 % muslimanov pa se je izreklo kot »neopredeljeni Jugoslovani«. Po popisu iz leta 1971 se je 39,6 % prebivalcev Bosne in Hercegovine opredelilo za Muslimane; 37,2 % za

Srbe in 20,6 % za Hrvate. Kasnejši popisi prebivalstva prikazujejo sledeče: leta 1981 je 39,5 % prebivalcev bilo Muslimanov, 32 % Srbov in 18,4 % Hrvatov; v letu 1991 pa 43,5 % Muslimanov, 31,2 % Srbov in 17,4 % Hrvatov (Velikonja 1998, 229–273). Podatki prikazujejo, da sta srbski in hrvaški del prebivalstva upadala, medtem pa so se Muslimani utrdili kot najštevilčnejša narodna skupina v Bosni in Hercegovini.

Centralni komite Bosne in Hercegovine je leta 1968 končno razglasil Muslimane kot poseben, šesti konstitutivni narod in ne več kot posebno etnično skupino. Sklep so potrdili na 5. kongresu Zveze komunistov Bosne in Hercegovine januarja 1969. Ustava SFRJ iz leta 1974 je opredelila muslimanski del prebivalstva Bosne in Hercegovine kot narod imenovan Muslimani ter določila ustavni okvir za samoodločbo naroda na podlagi pravice do nacionalne neodvisnosti in boja za le-to. Izhajajoč iz določil omenjene ustave je bila na začetku devetdesetih (1.3.1992) razglašena neodvisna in suverena država Bosna in Hercegovina (Velikonja 1998).

Izpostavila bi še odnos med religijsko in nacionalno identiteto tik pred vojno. Leta 1988 je Inštitut za preučevanje nacionalnih odnosov izvedel raziskavo, ki je pokazala, da je bila v preteklosti vedno prisotna tendenca povezovanja religijskega in nacionalnega. V prvi fazi oblikovanja narodov je bilo narodno vprašanje v senci religijskega, ki je imelo še družbeno–kulturne in pravno–politične funkcije, kasneje pa je rasel pomen narodnega, medtem ko se je religijsko privatiziralo in depolitiziralo. Osnovna teza raziskave je bila, da je religija bila in je ostala pomembna v identificiranju različnosti narodov. Opazili so povezanost med vezanostjo na svoj narod in odnosom med narodom in religijo: večja kot je nacionalna vezanost, pogostejše je bilo stališče o približevanju ali identifikaciji naroda in religije (in obratno). Nadalje so ugotovili, da se verniki čutijo bolj nacionalno povezani: bolj so nagnjeni k identificiranju naroda in religije. Tretjič, Hrvati in Muslimani v Bosni in Hercegovini so v času raziskave kazali višjo stopnjo nacionalne vezanosti, bosansko–hercegovski Srbi in Jugoslovani pa nižjo, kar je v skladu z njihovo nižjo religijsko samoidentifikacijo. Ugotovili so še, da je poudarjanje soodnosa med narodom in religijo v vsakdanjem življenju večje kot v javnem in družbenem življenju (Bakić v Velikonja 1994, 67–69).

Zgodovina Bosne in Hercegovine je v veliki meri zgodovina njenih religij in religijsko–nacionalnih mitologij. Nacionalne identitete bosansko–hercegovskih narodov so se oblikovale

predvsem na religijsko–kulturnem temelju. Jezikovni princip, pomemben v srednji Evropi (vsi prebivalci Bosne in Hercegovine, ne glede na narodno pripadnost, govorijo zelo podoben jezik, v katerem je precej turcizmov in izpeljank iz arabskega jezika) in teritorialno–državni princip, močan na evropskem zahodu, nista bila prisotna. Religija je bila tam v prejšnjih časih primarni vir kolektivne identitete; verska svoboda in pestrost sta bili namreč v vseh teh stoletjih na precej višjem nivoju kot v drugih delih Evrope. Nato so se religijske razlike postopno prelile v nacionalne in se povezovala z njimi. Toda pri tem se je izgubila njihova prejšnja kvaliteta; medtem ko so bile dotlej relativno strpne, so z ekskluzivistično nacionalizacijo postale temelj izključevanja, kasneje celo sovraštva (Velikonja 1998).

Konec vojne v Bosni in Hercegovini (1992–1995) je zapečatil Daytonski sporazum, ki so ga sprte strani z ozemlja bivše SFRJ novembra 1995 podpisale v ameriškem mestu Dayton v zvezni državi Ohio. Potrjen je bil v Parizu decembra 1995 s strani predsednikov Izetbegovića, Tudjmana in Miloševića. Prinesel je krhki mir dejansko razdeljeni državi (51 % ozemlja federaciji Bosne in Hercegovine, 49 % Srbski Republiki).

V obdobju po podpisu Daytonskega sporazuma so obstajale različne ideje o prihodnosti Bosne in Hercegovine – naj bo centralistična država, decentralizirana država, organizirana v kantone ali naj hkrati ohranja dvoentitetno zgradbo. Zato so politične stranke v Bosni in Hercegovini zavzele drugačna stališča o nujnosti spreminjanja določenih ustavnih rešitev. Bošnjaške, hrvaške in civilne politične stranke se zavzemajo za preoblikovanje ustavnih rešitev v obliki, kot jo predvideva Daytonski sporazum. Po drugi strani se srbske politične stranke zavzemajo za ohranitev obstoječe ustavne ureditve. Nove pobude za ustavno preoblikovanje Bosne in Hercegovine slonijo na predlogih za decentralizacijo, regionalizacijo in novo kantonizacijo Bosne in Hercegovine in odpravo entitet (Đukanović v Bufon in drugi 2006, 588).

Dayton je veliko obljubljal in še več spodbujal, toda prinesel je vprašljiv uspeh pri zagotavljanju trajne in pravične rešitve bosanskega vprašanja in drugih perečih balkanskih težav. Ne moremo zanikati, da je okolje Bosne znatno izboljšano v primerjavi z desetletjem pred tem. Pobjanja in uničevanja ni več, povrnila se je zdrava doza normalnosti, podprta z realizmom. V državi vlada dualizem, ki potrjuje dejstvo, da je razdeljena na dve entiteti, od

katerih vsaka želi imeti pristojnosti suverene države. Gre za bitko znotraj enotne države (Stanley v Bufon in drugi 2006, 597).

4 MULTIKULTURALIZEM IN ZGODOVINA POJMA

V tem poglavju bom nanizala zgodovinski pregled o multikulturalizmu. Podala bom različna izhodišča in definicije multikulturalizma, ki je začel izstopati v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja.

Začetki multikulturalne heterogenosti so pravzaprav postavljeni z začetkom preseljevanj ljudstev. Vdori Hunov so povzročili selitve Gotov in ti so pritisnili na druga ljudstva. Prišlo je do preseljevanj germanskih, slovanskih in sarmatsko–mongolskih ljudstev, ki so povzročila propad rimskega imperija in nastanek novih držav na njegovih temeljih. Temu so sledili procesi, ki so izoblikovali osnovo za etnično pestrost Evrope (Južnič v Lukšič Hacin 1993, 277).

Med sosednimi kulturami ali kulturami, ki so se znašle na istem prostoru v odnosih manjšinska–večinska kultura, je prihajalo do različnih stopenj procesov zlivanja ali do prevlade ene kulture nad drugo. Intenzivnost prepletanja je bila odvisna od sorodnosti kultur, med katerimi je prišlo do kulturnega stika. Vzporedno s procesi zlivanja je po drugi strani prihajalo do procesov postopnega ločevanja znotraj že obstoječe etničnosti ali med sorodnimi etničnimi skupnostmi. Pomembne posledice so pozneje pustili tudi stoletni vpadi Turkov v Evropo. Istočasno s turškimi vpadi pa po drugi strani že prihaja do postopnega prodiranja Evrope v svet. Prvi tak prodor predstavljajo križarski pohodi, ki so trajali več stoletij. Posledice in učinek križarskih pohodov so čutili v odnosih in miselnosti v Evropi štirinajstega in petnajstega stoletja (Bleicken in drugi 1976, 272–286).

Multikulturalizem kot pojav oziroma etnična in kulturna heterogenost je posledica omenjenih procesov in selitev. Njegov pojav je tesno povezan s selitvami v najširšem pomenu besede. Do ideje o multikulturalni ureditvi družbenih odnosov, ki so temeljili na spoštovanju različnih kultur, pa pride šele v začetku dvajsetega stoletja (Gordon v Lukšič Hacin 1964).

Multikulturalizem je nov teoretični in politični pojem, ki se je pojavil pred tridesetimi leti in okrog katerega se vrtijo sodobne razprave o medkulturnem dialogu, ustroju družb, migracijah. Marina Lukšič Hacin razdeli rabo pojma multikulturalizem na tri različne primere. S tem pojmom lahko samo opisujemo realnost, ko se v isti državi nahaja več različnih kulturnih ali

etničnih skupin; lahko se uporablja kot teoretska kategorija za analiziranje odnosov med različnimi kulturnimi in etničnimi skupnostmi in v tretjem primeru se multikulturalizem »pojavi znotraj političnih programov in gibanj, ki zagovarjajo spremembe obstoječih odnosov med dominantno kulturo in t. i. avtohtonimi etničnimi manjšinami, ali na drugi strani kot princip uradne državne politike do priseljencev«. Pomembno je, da se vse sodobne države in družbe morajo ukvarjati s pojavom multikulturalizma, tudi če ga zanikajo. Gre namreč za zahteve ljudi, ki se razlikujejo od modela vladajoče večine. Sem spadajo vsi, ki imajo svoj življenjski način in identiteto drugačno od predvidene »nacionalne«. V prvi vrsti so to seveda etnično drugačne manjšine, pa prvobitni prebivalci, narodne manjšine, migranti in celo ženske ter gejevsko in lezbično usmerjeni posamezniki. Vsi ti zahtevajo priznanje svojega stila življenja in vrednot, ki so drugačne od dominantnih, lahko pa tudi diskriminirane in preganjane. V temelju gre pri multikulturalizmu, ki ga teoretiki različno interpretirajo, za eno skupno potezo: zanikanje, da obstaja samo ena možna obravnava kulturnih razlik, to je, ali asimilacija ali marginalizacija. Zagovorniki multikulturalizma trdijo, da priznavanje razlik in različnosti utrjuje socialno kohezivnost in pravičnost. Nasprotniki trdijo, da multikulturalizem zagovarja kulturni relativizem in zanika pomen skupnih norm in pravil. Vsi se strinjajo, da so ključne razlike, o katerih govori multikulturalna kontroverza, etnične razlike in oboji imajo, povsem očitno, prav (Milharčič Hladnik 2007).

Karmen Medica (znanstvena raziskovalka na področju migracij, multikulturalizma, manjšin, religioznosti in predavateljica na Fakulteti za humanistične študije v Kopru) definira multikulturalizem kot demografsko soprisotnost ljudi različnih kultur in zgodovinskih ozadij se je pričel intenzivno širiti in tudi interpretirati v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja in od takrat ta izraz postaja vseprisoten v evropskih, predvsem pa v zahodnoevropskih družbah, Združenih državah Amerike, Kanadi in Avstraliji. Danes je multikulturalizem osrednja tema popularnega diskurza, državnih politik po vsem svetu, vse bolj je prisoten tudi v različnih sferah vsakdanjega življenja. Po merilih globalnega zahodnocentričnega sveta je znan kot vzgojni princip in kulturna politika sodobnih, večetničnih zahodnih družb. Ponekod je celo zasnovan na ideji, da ni čistih kultur, saj so češ hibridi, na ideji tolerance in spoštovanja različnosti. Tako politiko naj bi v sodobni svet vnesel liberalni pristop zaželenosti etničnega pluralizma oz. ohranjanja kulture etničnih manjšin. V sodobnih zahodnih demokracijah je multikulturalizem postal eno od najbolj razširjenih, hkrati pa tudi eno od najbolj kontroverznih intelektualnih, političnih in socialnih gibanj (Medica 2007).

Multikulturalizem se vse bolj prodaja kot »kulturni kapital« in kot »človeški kapital« in se tako izkorišča tudi kot politika z zelo različnimi cilji. Različnost posamezne korporacije oportunistično izrabljajo za svoje lastne interese in koristi. V imenu multikulturalizma uspešno delujejo različne evroameriške transnacionalne organizacije in korporacije. Sam izraz je danes postal neizogiben v vseh sferah življenja, doživlja pa tudi svojevrstno inflacijo. Kontroverze, povezane z multikulturalizmom, srečujemo tudi pri znanstvenih raziskovalcih, kontroverze so tudi znotraj samega multikulturalizma. V svojih koreninah je multikulturalizem pravzaprav vezan na monokulturalizem, saj se misli skozi vzpostavljeni monokulturalni diskurz (Lukšič Hacin v Medica 1999, 70).

Ameriško politiko talilnega lonca posamezni avtorji, kot je Goldberg, (Goldberg v Medica 1974) povezujejo z monokulturalizmom. Talilni lonec je v zadnji instanci zagovor monokulturalizma. Njegov cilj je vzpostaviti homogenost kulture in jezika. V nasprotju z monokulturalizmom pa je cilj multikulturalizma zaščititi in zagotoviti kontinuiteto drugačnosti, raznovrstnosti, heterogenosti. Kot princip se je monokulturalizem uveljavil tudi v evropskih nacionalnih državah. Trditve o homogeni nacionalni kulturi na nekem teritoriju so bile ključne za nacionalno ideologijo, ki je postopno vzpostavila nacionalno identiteto kot specifično obliko etnične identitete, vezane na nacionalno državo. (Goldberg v Medica 1974, 71) Na eni strani je multikulturalnost kot sobivanje in koeksistenca različnih kultur kot del vsakdanje življenjske prakse, na drugi pa multikulturalizem kot del uradne državne ideologije, ki izkorišča in komercialno prodaja lastno multikulturalno prakso.

V času vedno bolj centralizirane globalizacije se, čeprav latentno, vse bolj uveljavlja monokulturni multikulturalizem – kot pojav, za katerega je značilno, da zajema prvine kulturnega izročila različnih kultur, tudi s težnjo k ustvarjanju lastne stabilnosti. Po drugi strani ni izključena niti možnost, da se bo monokulturni multikulturalizem poskusil uveljaviti kot unitarizem samo ene, »višje«, v svetu prevladujoče ali dominantne kulture. Integracijski multikulturalizem in multikulturalna integracija v takih okoliščinah hitro postaneta dva pola istega kontinuuma. S tega vidika lahko pojasnimo izredno močno povezanost kontradiktornih družbenih situacij: individualizem–kolektivizem, despotizem–populizem, regionalizem–centralizem, rasizem–antirasizem, multikulturalizem–monokulturalizem. Te situacije so izjemno pomembne v procesih identifikacije in tudi integracije v vsakdanjem življenju. Multikulturalna družba kot taka lahko zaživi, ko multikulturalizem sprejmejo navadni ljudje.

Sama odločitev političnih elit, da bodo oblikovale multikulturno družbo, v kateri bodo različne kulture enakopravno živele druga z drugo, je premalo, da bi se ta cilj udejanjil v praksi. Če multikulturalizem ne pelje k širši in dvosmerni družbeni integraciji, če je vse usmerjeno na ohranjanje *statusa quo*, se zmanjšuje tudi družbena kohezivnost in se odpira prostor dezintegrativnim elementom znotraj družbe. Karkoli si mislimo o multikulturalizmu, kakorkoli ga sprejemamo, moramo se strinjati s tem, da je eden od ključnih elementov razumevanja in tematiziranja sodobnega sveta (Medica 2007).

Multikulturalizem je sporočilo o obstoju etnične heterogenosti in kulturnih razlik. Pojem multikulturalizem se uporablja v različnih kontekstih in pomenih, hkrati pa se v razpravah o multikulturalizmu pojavljajo še pojmi kulturni pluralizem, interkulturalizem in transkulturalizem. Pojem multikulturalizem lahko označuje konkretno kulturo/družbeno stvarnost, kadar se v več etničnih skupnosti nahaja v isti državi. Lahko je povezan s teorijo in nastopa kot ena od kategorij, ki označujejo specifične odnose med različnimi etničnimi skupnostmi, ki se nahajajo v isti državi. Tretja možnost uporabe pojma multikulturalizem je, ko le-ta na nek način združuje oba vidika. Tak se pojavi v sedemdesetih letih tega stoletja znotraj političnih programov in gibanj, ki zagovarjajo spremembe obstoječih odnosov med dominantno kulturo in avtohtonimi etničnimi manjšinami, ali na drugi strani kot princip (uradne) politike do priseljencev (Lukšič Hacin 1999, 15).

Bosanski multikulturalizem, ki se ga poseduje Ivo Andrić v delu *Most na Drini*, je povezan z definicijo, ki označuje specifične odnose med različnimi etničnimi skupnostmi v isti državi. Sovpada tudi po načelu, ko se v isti državi nahaja več kulturnih ali etničnih skupin. Namreč v delu *Most na Drini* je celotno dogajanje vpeto med odnose med bosanskimi Bošnjaki in srbskimi pravoslavci, kjer so vpete tudi manjše židovske skupščine. Skozi različna zgodovinska obdobja, ki so zaznamovala Bosno in Hercegovino z mostom na Drini, so različni predstavniki različnih etničnih skupnosti opazovali in razumevali dogodke s svojega zornega kota. Kaže se kontinuiteta drugačnosti, raznovrstnosti in heterogenosti.

5 SKLEP

Zloba in dobrota enega naroda sta produkt dogodkov v katerih le–ta živi in se razvija
(Andrić 2004).

Zgodovino Bosne in Hercegovine je težko strniti na eno samo poglavje. Za vsako zgodovinsko obdobje sem izpostavila ključna dejstva in posebnosti ter bistvo raznovrstnega in bogatega kulturnega mozaika zaobjela po svojih najboljših močeh.

Tako kot je bila in je večkulturna Bosna in Hercegovina, je večkulturen, globoko lokalen tudi Ivo Andrić; bil je namreč bosanski katolik s hrvaško vzgojo živeč v Beogradu. Delo, Most na Drini, ki je bil povod oziroma izhodišče za diplomsko nalogo, je tudi tisto, ki je skozi celotno zgodbo držalo rdečo nit v večreligijski skupnosti Bosne in Hercegovine. Gre za zgodbo, ki zajema dogajanje, od začetka gradnje mostu, do različnih vpadov tujcev, ki so prevzemali oblast, vseskozi pa je most v središču zgodbe. Skozi like v zgodbi smo lahko videli, da so v vsakem njihovem življenju vidni vzponi in padci med prihodom nove oblasti. Le–te so vplivale na vsakdanje življenje prebivalcev Višegrada. V določenem obdobju so živeli bolje in so jim bile na voljo nove infrastrukture ter boljši pogoji za modernizacijo življenja, spet drugič slabše a vseskozi tako, da je bila prisotna vsestranska heterogenost. Andrićev pristop in pomen za Bosno in Hercegovino je neprecenljiv. Je nepogrešljiv zastopnik njihove zgodovine, ki po njegovem ni smela ostati skrita in nepoznana.

S pomočjo metafore je Balkan postal most med krščanstvom in islamom, med Evropo in Azijo, med hladnim zahodnjaškim razumom in vročekrvno vzhodnjaško pretkanostjo, med meščansko občutljivostjo in kmečko seksualnostjo, most med svobodno družbo in zaslužnjevno despotijo (Debeljak 2010, 90–91). Andrić je postavil Bosni več en spomenik (Debeljak 2010). S tem se vsekakor strinjam, saj so se na mostu skozi stoletja usidrale različne zgodbe, vsaka s svojo interpretacijo pomembna tudi za razumevanje zgodovine Bosne in Hercegovine oziroma bivše Jugoslavije.

Verska svoboda in pestrost sta bili v Bosni in Hercegovini v vseh stoletjih na precej višjem nivoju kot v drugih delih Evrope. Njena specifičnost je bila v tem, da ni bila na noben način homogena. Omembe vreden je na tem mestu sistem miletov, ki je ohranjal in spodbujal versko toleranco. Kljub temu je potrebno pokazati še na njeno kompleksnost, izmenjujoča

zavezništva in sovraštva, obdobja bližine in oddaljenosti, prijateljevanja in izključevanja in zgodovinska izhodišča kasnejših konfliktov. V zadnjih desetletjih je namreč Zahod postajal versko vse bolj strpen in pluralen, medtem ko so deželo nekdanje verske strpnosti zajele različne politično–nacionalne opcije, v katerih je vsekakor bil še vedno pomemben verski dejavnik (Velikonja 1998).

Skozi različna izhodišča in interpretacije multikulturalizma, je nekaj jasno. In to je, da gre za dominantno politično ideologijo ter za oznako kulturne heterogenosti in sočasnega obstoja številnih kultur v Bosni in Hercegovini. Ivo Andrić je v Mostu na Drini v različnih sferah različnih vladarjev, nazorno naslikal vizije multikulturalizma. Kazala se je v zapleteni in razpršeni religijski in nacionalni strukturi. Most je spremljal navidezno prepletanje zgodb in usod, v resnici pa predstavljal zgolj antagonizem različnih kultur, ver in tradicij ter dveh civilizacij: vzhodne in zahodne.

Dodajam, da se je po sprejetju Daytonskega sporazuma na tleh Bosne in Hercegovine končal konflikt, ki je označen kot prelomna točka v zgodovini države. V tej danes vlada dualizem, kar pomeni, da je ločena na dve entiteti (federaciji), od katerih vsaka želi imeti pristojnosti suverene države. Razdeljeni sta na številne kantone, ki zaradi svoje kompleksnosti otežujejo vsakdanje življenje prebivalcev. Torej gre za bitko znotraj države. To je pa tudi novi del konflikta, ki prevladuje v današnji Bosni in Hercegovini. Med narodi BiH ne prihaja do integracij, saj se država nahaja v politični ter posledično kulturni blokadi, ki jo dodatno otežujejo odnosi s Hrvaško in Srbijo. Šestnajst let po podpisu premirja v Parizu v državi še vedno obstaja prikrito sovraštvo. Težko govorimo o večkulturnosti v današnjih časih v primerjavi s preteklostjo (predvsem za časa nadvlade Otomanskega imperija oz. Habsburške monarhije), saj Bosanci živijo v eni državi, vendar ne drug ob drugem ampak drug proti drugemu. Ko dodamo k temu še gospodarsko–politične razmere, posledično mnogi prebivalci (ne glede na vero oziroma narodnost) zapuščajo svojo državo in iščejo ugodnejše pogoje za življenje drugje. Kot rezultat tega se izraža tudi t.i. beg možganov, saj veliko mladih izobraženih ljudi po končanem šolanju upa na boljšo zaposlitev v tujini, večinoma v državah Evropske unije.

6 LITERATURA

1. Andrić, Ivo. 2004. *Most na Drini*. Ljubljana: Delo d.d.
2. Bakić, Ibrahim. 1994. Nacija i religija. V *Bosanski religijski mozaiki: Religije in nacionalne mitologije v zgodovini Bosne in Hercegovine*, ur. Mitja, Velikonja, 67–69. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
3. Biografija. 2011. *Ivo Andrić*. Dostopno prek: <http://www.biografije.org/andric.htm>. (18. julij 2011).
4. Bleicken, Jochen, Günther Böing, Bogo Grafenauer, Janez Gradišnik in Roman Zupan. 1976. *Svetovna zgodovina od začetkov do danes*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
5. Debeljak, Aleš. 2010. *Balkanska brv: eseji o književnosti jugoslovanske Atlantide*. Ljubljana: Študentska založba.
6. Donia, Robert in John Fine. 1994. *Bosnia and Herzegovina: A Tradition Betrayed*. London: Hurst and Company.
7. Đukanović, Dragan. 2006. Ustavne spremembe v Bosni in Hercegovini: pobude in možnosti. V *Zahodni Balkan: evropski izziv: ob desetletnici Daytonskega mirovnega sporazuma = The Western Balkans: a European challenge: on the decennial of the Dayton peace agreement*, ur. Milan Bufon, Anton Gosar, Safet Nurković in André Louis Sanguin, 588. Koper: Fakulteta za humanistične študije: Univerza na Primorskem, Znanstveno raziskovalno središče, Založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
8. Goldberg, David Theo. 1994. Introduction: Multicultural Conditions V *Multiculturalism: A Critical Reader*, ur. Goldberg David Theo, 1–44. Oxford: Cambridge Blackwell.
9. Gordon, Milton. 1964. *Assimilation in American Life*. New York: Oxford University Press.
10. Južnič, Stane. 1993. Identiteta. V *Multikulturalizem in migracije*, ur. Marina Lukšič Hacin, 277. Ljubljana: ZRC SAZU.
11. Kržišnik - Bukić, Vera. 1996. *Bosanska identiteta med preteklostjo in prihodnostjo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

12. Lukšič Hacin, Marina. 1999. *Multikulturalizem in migracije*. Ljubljana: ZRC SAZU.
13. Malcolm, Noel. 1995. *Povijest Bosne – Kratki pregled*. Zagreb: Erasmus Gilda.
14. Medica, Karmen. 2007. Integracijski multikulturalizem ali multikulturalnost integracije. *Monitor ISH* (2–4): 77–90.
15. Milharčič Hladnik, Mirjam. 2007. *Predavanje na mednarodni konferenci COBISS 2007*. Maribor: Cobiss.
16. Potokar, Tone. 2004. Spremna beseda. V *Most na Drini*, Ivo, Andrić, 1. Ljubljana: Delo d.d.
17. Stanley, William R. 2006. Daytonaska potemkinova vas?. V *Zahodni Balkan: evropski izziv: ob desetletnici Daytonskega mirovnega sporazuma = The Western Balkans: a European challenge: on the decennial of the Dayton peace agreement*, ur. Milan Bufon, Anton Gosar, Safet Nurković in André Louis Sanguin, 597. Koper: Fakulteta za humanistične študije: Univerza na Primorskem, Znanstveno raziskovalno središče, Založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
18. Velikonja, Mitja. 1998. *Bosanski religijski mozaiki: Religije in nacionalne mitologije v zgodovini Bosne in Hercegovine*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
19. Violante, Antonio. 2006. Nove simbolne vrednosti nekaterih antičnih in modernih mostov Bosne in Hercegovine. V *Zahodni Balkan: evropski izziv: ob desetletnici Daytonskega mirovnega sporazuma = The Western Balkans: a European challenge: on the decennial of the Dayton peace agreement*, ur. Milan Bufon, Anton Gosar, Safet Nurković in André Louis Sanguin, 612. Koper: Fakulteta za humanistične študije: Univerza na Primorskem, Znanstveno raziskovalno središče, Založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
20. Wikipedia. 2011. *Ivo Andrić*. Dostopno prek: http://sl.wikipedia.org/wiki/Ivo_Andri%C4%87. (18. julij 2011).